

GEOGRAFIA AKO NÁSTROJ POLITIKY – NÁRODNOSTNÉ ŠTATISTIKY A ZMENY SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH HRANÍC V R. 1938-1939

Daniel Gurňák

Abstract

The presented paper is aimed at phenomenon of ethnic and political borders and its changes in south part of Slovakia during 20-th century, particularly in years 1938-1939. It describes relationship of policy to geography.

Key words

historical geography, political geography, ethnic structure of the population

Úvod

Zhruba od počiatku novoveku sa geografia stávala čoraz očividnejším nástrojom politiky. Na počiatku to boli prísne strážené tajomstvá námorných máp Portugalcov, ktorých odhalenie uvoľnilo cestu do zámoria Holanďanom a iným. V 18. storočí si podľa máp pri vzájomných diplomatických rokovaniach vymedzili svoje zábory v rozdelenom Poľsku jeho susedné mocnosti. Od 19. storočia však vstúpil do vzťahu politiky a geografie v strednej Európe ďalší činiteľ – sčítania obyvateľstva a ich štatistické a kartografické spracovania.

Jedným z najpálčivejších sledovaných parametrov obyvateľstva sa stala jeho národnosť. V časoch silnejúceho nacionalizmu a liberalizmu mali práve výsledky censov dodať argumenty tej, či onej politickej skupine. Ako to už býva, nastali ihneď problémy. Pri zbere dát to boli problémy dvojakého charakteru: buď sa hrubým nátlakom štátnej moci dáta zámerne skresľovali, alebo sami respondenti si najmä v národnostne zmiešaných viacjazyčných oblastiach menili svoju identitu (ak im to dostatočne liberálny systém umožňoval) z často osobných a zištných dôvodov. Na uvedených skutočnostiach by možno nebolo nič mimoriadne, keby sa práve s koncom I. svetovej vojny nestalo národnostné zloženie obyvateľstva daného územia oficiálne prvoradým faktorom pri vytyčovaní nových štátnych hraníc, ktoré mali predovšetkým rozdeliť jeden z najstarších štátnych útvarov v strednej Európe – Uhorska.

Bohužiaľ nemáme teraz priestor na rozoberanie problematiky rozpadu Uhorska v r. 1918-1919, obmedzíme sa iba na fakt, že prednostne boli pri vytýčení nových hraníc Maďarska a jeho susedných štátov brané do úvahy najmä národnostné pomery obyvateľstva. Nové hranice však boli stanovené aj s prihliadnutím na iné strategické a ekonomické faktory takmer vždy tak, aby boli uprednostnené záujmy nových štátov, ktoré boli považované za spojenecké štáty Dohody. Samozrejme, rozsiahle národnostne zmiešané územia ani nebolo možné ideálne rozdeliť. Výsledkom bola maďarská trauma Trianonu, ktorá 1/3 Maďarov postavila do pozície národnostných menšín. Logickým vyústením tejto situácie bola snaha o revíziu hraníc, hneď ako to bude možné. Táto situácia nastala na jeseň roku 1938.

Viedenská arbitráž z pohľadu národnostných štatistik

Zmenená geopolitická situácia v lete r. 1938 viedla najskôr podpisu Mníchovskej dohody (ktorá sa Slovenska dotkla len okrajovo) a následne sa otvorila cesta k revízii trianonskej (česko-)slovensko – maďarskej hranice. Už 9. – 13. 10. 1938 prebehli neúspešné bilaterálne slovensko-maďarské rokovania v Komárne. Vzájomne nezlučiteľné stanoviská oboch strán mala následne vyriešiť medzinárodná arbitráž veľmocí. Dňa 2. 11. vo Viedni ministri zahraničných vecí mussoliniovského Talianska a hitlerovského Nemecka predložili zástupcom Česko-Slovenska a Maďarska svoj verdikt, ktorý bol pre Slovensko veľmi nepriaznivý. Nová hranica bola stanovená opäť jednostranne, tentoraz v prospech Maďarska. Odstúpené územie malo rozlohu 10 565 km² (21,5% územia Slovenska) a žilo na ňom 852 332 obyvateľov (25,6% obyvateľov Slovenska), z toho bolo 290 107 (34%) Slovákov (Maďari tvorili 59%). Na novom území Maďarska sa tak ocitlo 88% Maďarov z pôvodného územia Slovenska – z maďarskej strany išlo teda o veľmi výhodné riešenie, hoci nevelmi skrývaným konečným zámerom Horthyho režimu bolo zabratie celého Slovenska.

Podľa slovenských zdrojov (Kol. 1939) až na 19,5% odstúpeného územia tvorili Slováci nadpolovičnú väčšinu. Išlo najmä o strategickú oblasť Košíc a ich blízkeho zázemia (viedla tu mimo iné vtedy jediná železnica na Východoslovenskú nížinu) a tiež pomerne rozsiahlu oblasť medzi Nitrou, Vrábľami a Novými Zámkami. Väčšinou slovenské boli podľa týchto zdrojov i mestá na národnostnej hranici ako Šaľa, Lučenec, Jelšava. Podľa uvedeného zdroja (Kol. 1939) tieto výpočty vychádzali zo sčítania ľudu z 1. 12. 1930.

Podľa maďarských zdrojov (in Kocsis, 2000) vychádzajúcich z maďarského sčítania z r. 1941 sa pomery veľmi výrazne zmenili. Kým počet obyvateľov zabratých území stúpol len minimálne (857 529, t.j. + 0,6%) počet Maďarov (resp. podľa tohto sčítania obyvateľov s materinským jazykom maďarským) stúpol až na 728 904 (85%), čo znamenalo prírastok až takmer + 44%. Počet Slovákov naopak klesol na 113 619 (13,2%) čo znamenalo úbytok – 60,8%. Z obsadeného územia boli vysídlení slovenskí kolonisti, ktorí boli usadení na rozparcelovaných veľkostatkoch (cca 15 000), ale svoje domovy opustili aj mnohí iní obyvatelia. Len z Košíc odišlo takmer 30 000 Slovákov a Čechov (čo bolo viac ako 1/3 obyvateľov mesta). Podiel zabratého územia, na ktorom tvorili Slováci väčšinu sa zmenšil na 13%, v tomto zmenšení však boli zahrnuté i významné mestá, ako Košice, Lučenec, Jelšava, Šaľa a ďalšie. To potvrdzuje skutočnosť, že posunom hraníc a zmenou režimu bolo ovplyvnené najmä mestské obyvateľstvo, ktoré bolo z časti vymenené – išlo najmä o časť štátnych zamestnancov. Podstatnú úlohu však zrejme zohrala existencia zmiešaného bilingválneho prostredia, ktorá nezanedbateľnej časti obyvateľstva umožnila zmeniť svoju národnostnú identitu, samozrejme i za prispenia priameho či nepriameho nátlaku zo strany štátnej moci.

Napriek uvedeným nepomerom nebola po novembri 1938 žiadna vôľa arbitrážne hranice meniť, došlo iba ku kozmetickým korekciám hranice na jar 1939. Väčšinou slovenské obyvateľstvo obcí Poproč a Zlatá Idka žiadalo

o pripojenie k Maďarsku, pretože zostali bez cestného spojenia s ostatným územím Slovenska. Ako kompenzácia boli Slovensku vrátené taktiež takmer čisto slovenské obce Nandraž, Nová Ves nad Žitavou a predovšetkým Čeklís (dnešné Bernolákovo). Samostatnou kapitolou, ktorej sa však z nedostatku miesta už nebudeme venovať, bol maďarský zábor časti východného Slovenska (takmer bez maďarského osídlenia) počas Malej vojny v marci 1939 (Maďarsko zabralo ďalších 1697 km² s 69 639 obyvateľmi).

Geografia v službách politiky a národnostná otázka na juhu Slovenska

Od 19. storočia sa národnostné zloženie obyvateľstva stalo takmer absolútne chápaným faktorom, z ktorého sa vychádzalo (malo vychádzať) pri vytyčovaní hraníc štátov. Ako však z nášho krátkého príspevku vidno, národnostná príslušnosť je pomerne relatívnou kategóriou, najmä na národnostne zmiešaných územiach. Veď len na súčasnom území Slovenska sa počet obyvateľov maďarskej národnosti (resp. maďarského jazyka) udáva nasledovne (Kocsis, 2000): 545 000 (1880), 880 000 (1910), 585 000 (1930), 761 000 (1941), 354 000 (1950), 518 000 (1961), 567 000 (1991). Je samozrejme nemožné, aby sa obyvateľstvo daného územia takto periodicky fyzicky vymieňalo – jediným vysvetlením je „premenlivá“ národnostná identita vyvolaná buď priamym politickým nátlakom, alebo paradoxne nepriamo umožnením dobrovoľného sa prihlásenia k národnosti (Lauko, Tolmáči, Dubcová, 2006). Každopádne tieto zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva vedeli náležite využiť vo svoj prospech jednotlivé režimy, ktoré sa na južnom pomedzí Slovenska vystriedali.

Ak sa teda vrátíme k prvej časti názvu nášho príspevku, kde chápeme geografiu ako nástroj politiky musíme sa zamyslieť, ako boli doteraz prezentované fakty využité práve v politike. Po prvé – podkladom na zmeny slovensko-maďarských hraníc sa stali predovšetkým národnostné mapy z r. 1910 (teda z času vrcholiacej maďarizácie) a nové hranice do značnej miery túto skutočnosť zohľadnili (samozrejme tak, že z praktických príčin maďarské územie „pohltilo“ i nespochybniteľne slovenské ostrovy osídlenia (Šurany a okolie, oblasť južne od Košíc a pod.). Dôsledok arbitrážnych zmien sme už tiež spomenuli – kým zo slovenského pohľadu išlo nanajvýš spornú záležitosť (Maďari na zabratých územiach tvorili len 59% obyvateľstva), naopak pre Maďarskú stranu išlo jasnú vec obnovenia národnej jednoty, čo malo potvrdiť i následné sčítanie obyvateľov, ktoré zistilo už 85% podiel Maďarov na obsadených územiach. Ak máme pokračovať ďalej, tak po 2. svetovej vojne sa situácia extrémne obrátila – početnosť maďarskej menšiny na Slovensku klesla na menej ako polovicu, pričom väčšinu úbytku mala na svedomí formálne úspešná reslovakizačná kampaň (326 000 ľudí), čiastočne prispela i výmena obyvateľstva s Maďarskom (60 000 ľudí) a deportácia do českého pohraničia (10 000) (Romsics, 2008). Po pominutí extrémnej protimaďarskej politiky sa však postupne situácia vrátila do „normálu“ a absolútna početnosť maďarskej menšiny sa znova vyšplhala na stredné hodnoty (t. j. nad 500 000 ľudí). Problém „režimu“ prijateľnej interpretácie národnostného zloženia obyvateľstva Slovenska tak pretrval a bol neskôr čiastočne riešený pre

Slovensko typickým spôsobom – zmenami vnútorného administratívneho členenia tak, aby sa na rôznych úrovniach (krajskej a najmä okresnej) negovala, alebo aspoň minimalizovala lokálna prevaha maďarskej menšiny (Gurňák, 2002). Od administratívnej reformy v r. 1960 až do zániku okresov v r. 2003 to boli len 2 okresy s maďarskou väčšinou napriek tomu, že ich celkový počet sa zvýšil z pôvodných 33 až na 79.

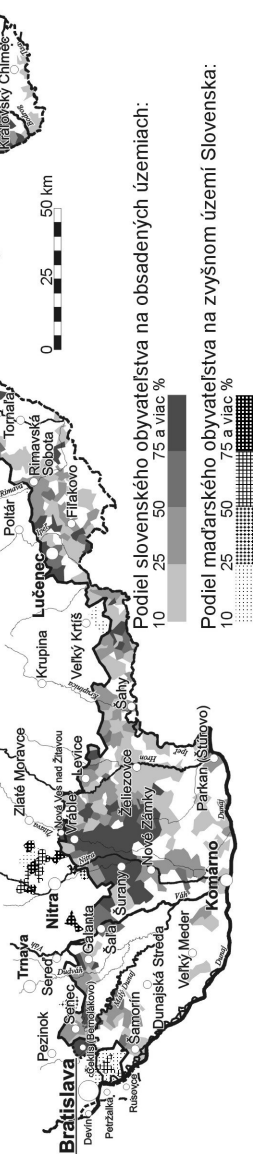
Záver

Aká teda bola úloha geografie ako politického nástroja v slovensko-maďarských vzťahoch v 20. storočí? Na základe uvedeného nám nezostáva iné, ako sa domnievať, že mala predovšetkým ospravedlňovať a odôvodňovať mocensko-politické zámery jednotlivých vládnych garnitúr z oboch strán hranice. Rovnako nám vyvstáva zaujímavý obraz obyvateľstva južného Slovenska, ktoré si z veľkej časti našlo svojráznu cestu vysporiadavania sa s hektickými politickými pomermi, ktoré ho postihli v 20. storočí. Túto cestu „premenlivej“ identity zrejme umožnila existencia rozsiahleho bilingválneho a národnostne zmiešaného osídlenia, zdieľa už stáročia spoločnú kultúru, tradície, históriu a samozrejme územie.

Literatúra:

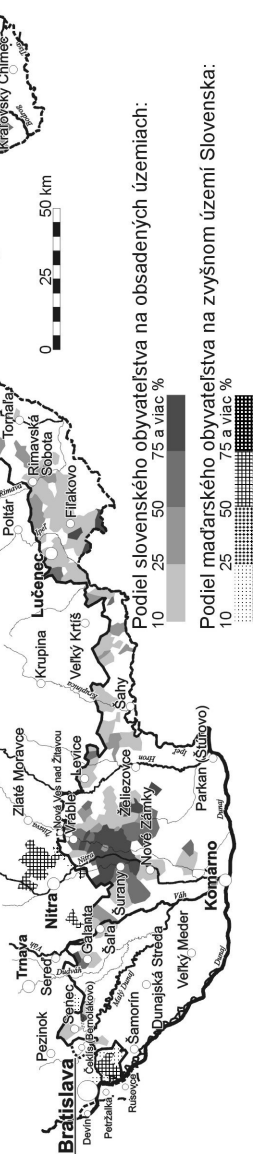
- Bibó, I.** 1996. Bieda východoeurópskych malých štátov, Kalligram, Bratislava, s. 578
- Deák, L.** 2002. Viedenská arbitráž. Dokumenty I., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 253 s., ISBN 80-7090-630-8
- Deák, L.** 2003. Viedenská arbitráž. Dokumenty II., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 304 s., ISBN 80-7090-678-2
- Deák, L.** 2005. Viedenská arbitráž. Dokumenty III., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 454 s., ISBN 80-7090-795-9
- Gurňák, D.** 2000. Fenomén stability hraníc vo vývoji administratívneho členenia Slovenska, In: Drgoňa, V. ed. (2000): Geografické štúdie 7, Univ. Konštantína Filozofa, Nitra, s. 83 – 88, ISBN 80-8050-349-4
- Kamenec, I.** 1992. Slovenský štát, Anomal, Praha, 143 s., ISBN 80-900235-3-3
- Kocsis, K.** 2000. Ethnic map of present territory of Slovakia, HAS Geographical Research Institute, Budapest
- Kol.** 1939. Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku, Štátny štatistický úrad, Bratislava
- Kováč, D.** 1997. Nacionalizmus 19. a 20. storočia, Historický časopis, Roč. 45, č. 1, Historický ústav SAV, Bratislava, s. 77 – 84
- Lauko, V. – Tolmáči, L. – Dubcová, A.** 2006. Humánna geografia Slovenskej republiky, Kartprint, Bratislava, 200 s., ISBN 80-88870-56-9
- Romsics, I.** 2008. Parížska mierová zmluva z roku 1947, Kalligram, Bratislava, 356 s., ISBN 978-80-8101-014-9

- hranice Slovenska do novembra 1938
- hranice upravené 1. viedenskou arbitrážou 2. XI. 1938
- hranice platné od marca 1939
- - - - súčasné hranice Slovenska

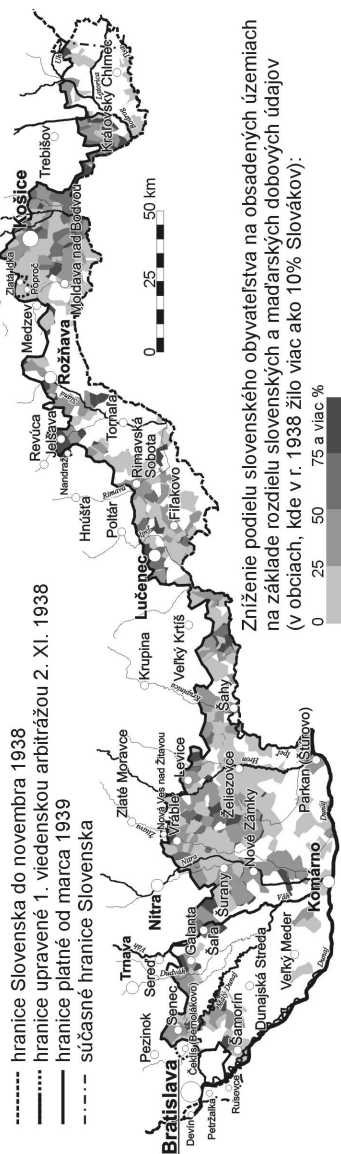

Obr. č. 1: Podiel národnostných menšín na arbitrážnych územiach podľa slovenských zdrojov (Kol., 1939) – (autor Gurňák)

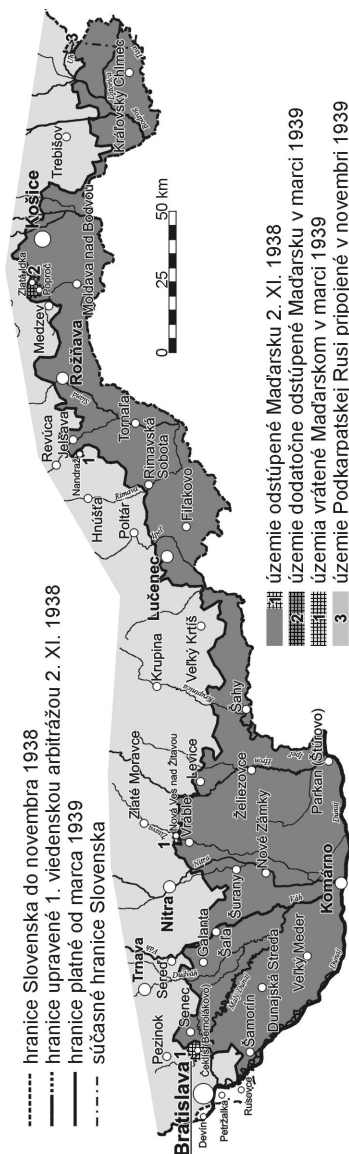
- hranice Slovenska do novembra 1938
- hranice upravené 1. viedenskou arbitrážou 2. XI. 1938
- hranice platné od marca 1939
- - - - súčasné hranice Slovenska

Obr. č. 2: Podiel národnostných menšín na arbitrážnych územiach podľa maďarských zdrojov (Kocsis., 2001 – podľa maď. sčítania 1941) – (autor Gurňák)

Obr. č. 3: Porovnanie podielu slovenskej menšiny na arbitrážnych územiach podľa slovenských a maďarských zdrojov – (autor Gurňák)

Obr. č. 4: Územné zmeny na južnej hranici Slovenska v rámci Viedenskej arbitráže 1938-1939 – (autor Gurňák)

**GEOGRAPHY AS AN INSTRUMENT OF POLICY
– NATIONAL STATISTICS AND CHANGES OF SLOVAK-HUNGARIAN
BORDERS IN 1938-1939**

Resume

This paper analysed the role of ethnic structure in the territory of south Slovakia in bilateral Slovak-Hungarian relations. It describes the causes of very different results of Slovak and Hungarian census and the boundary changes between Slovakia (Czechoslovakia) and Hungary in 1938-1939. Our opinion is: on the territory of south Slovakia exist relatively numerous groups of bilingual Slovak-Hungarian peoples. This group was very adaptable to politics and nationalistic pressures from both of sides. The geography as an instrument of policy has a role of an apologize or is a reason of intentions of political suites.

- Fig. 1 Percentage of ethnic minorities in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Slovak sources)
- Fig. 2 Percentage of ethnic minorities in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Hungarian sources)
- Fig. 3 Comparison of percentage of Slovak minority in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Slovak and Hungarian sources)
- Fig. 4 Changes of state boundaries by Vienna arbitration in the territory of south Slovakia in year 1938 - 1939

RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Katedra regionálnej geografie, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, SR, tel.: 00421 7 60296622, gurnak@nic.fns.uniba.sk

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu 1/3064/06, ktorému bol udelený finančný príspevok grantovou agentúrou VEGA.

Gurňák, D. (2008): **Geografia ako nástroj politiky – národnostné štatistiky a zmeny slovensko-maďarských hraníc v r. 1938-1939**, Geografické informácie 12, Univ. Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných a humanitných vied, Katedra geografie, Nitra, s. 251 – 260, ISBN 978-80-8094-541-1, ISSN1337-9453